

Listéra

2 - 2006

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
21. årgang, 2006, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86

Styremedlem: Kåre Sundal, Valkyriegaten 6, 3722 Skien
Tlf. 35 53 11 07

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 55 42 57

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 29 69

1. Varamedlem: Grete Stendalen, Wettergreensveg 5, 3738 Skien
Tlf.: 35 59 43 73

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 25 16

Floraatlas: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 55 42 57
Roger Halvorsen, Hanevoldvn. 15, 3090 Hof
Mobiltelefon: 41 50 54 12
Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 35 51 29 69

I redaksjonen:

Norman Hagen (atele@online.no), Priscilla Hansen (peahans@online.no),
Grete Stendalen (gretes@c2i.net), Kristin Vigander (kristvi@gmail.com)

Forsidebildet: Fra sommerekursjonen på Lista. Foto: Norman Hagen

ISSN: 0801 - 9460

ORD TIL MEG SJØL

Av Hans Børli

Du må lære å vente.
Du må bære dine vintre,
stå dine vakter hos det levende
selv om livet i deg er lite og svart
som loppe på snøen i februar.
Tror du blåveisen smilte
så tindreblått under svæet om våren
hvis ikke rota hadde bodd
lange måneder
hos tælen og mørket,
med Døden som husvert?

Andre del av et dikt fra samlingen: *Når kvelden står rød over Hesteknatten*, 1979
Illustrasjon: "Blåsippa" fra *Blomstervandringar* av Harriet Hjorth

FRA REDAKSJONEN

Det er tungt å miste botanikervenner. De to, som plutselig og uforståelig er blitt borte for oss, har i mesteparten av TBFs 26 år bidratt med sine kunnskaper og sin tid i foreningens arbeid. Du kan lese minneordene om Liv og Tore i dette nummeret.

Livet går videre – de ville ikke ha ønsket noe annet. Her kan du også lese hyggelige nyheter: funn av fylkesblomsten på nye steder i Skien og Nome kommuner – og på nye høyder; beretningen om en tur på jakt etter den sjeldne skjeggklokken; den endelige rapporten om turen til "Seterlandet", som ble kort omtalt i forrige nummer av *Listéra*; et annerledes blick på fenomenet pollinering eller "blomster og bier"; dessuten kort om firblad, myrhatt, bittersøte og elvebunke, så vel som en poetisk omtale av sommerturen til Lista.

Vi takker inderlig alle bidragsytere og ønsker dere en hyggelig stund med bladet.

Minneord over Tore Kjærra

Onsdag 23. august døde Tore Kjærra i sitt hjem, to måneder før han ville ha fylt 60 år, og bare tre dager etter han hadde ledet en gruppe fra Telemark botaniske forening gjennom sin barndoms trakter i Fossing utenfor Kragerø.

En variert og spennende tur ble det, som flere av hans tidligere turer. Tore var turlleder og kontaktperson for TBF i Kragerø i en årrekke.

Tore vokste opp på et småbruk i Fossing med skogen like ved og overtok senere skogeiendommen Solli. Her trivdes han godt, og skogen som hørte til, forvaltet han etter naturens premisser.

Her botaniserte han, plukket sopp og bær, jaktet og fisket. For Tore var et komplett naturmenneske som interesserte seg for det meste i naturen. Plantene var viktige, likeså sopp, både til mat og som botanikk. Fugler og dyr var spennende fotomotiver, som han høstet overskuddet av under høstjakta.

Fotoapparatet hadde Tore alltid med, og det stod alltid ”skuddklart” i gangen ved utgangsdøra i hans hjem. Han likte ikke å fortelle om noe han hadde sett uten at han hadde fått tatt bildet av det. I det siste år anskaffet Tore seg både digitalt fotoapparat og videokamera, klar for nye opplevelser og dokumentasjoner.

Canon var kameramerket til Tore, det hadde fulgt han siden den mekaniske F-1 fra 1970-tallet opp til dagens digitale uten å ha sviktet ham. Ikke brukte han kamera bare for å dokumentere funn, blick for spennende lys hadde han også. Månelyset likte han godt. I kalde vinterkvelder med snø, iskrystaller og fullmåne tok han blinkskudd som det ikke er mange som gjør bedre.

Selv om Tore likte seg svært godt i hjemtraktene, hadde han flere turer til Öland, og han var også på Gotland og Bornholm. Disse turene pratet han mye om, det gjorde han også om Kistefjell ved Haukeliset som han besøkte flere ganger.

Bøker og kart var også viktig for ham.

Geologien lå Tores hjerte nær, det var ikke mange gruver og skjerp i nedre Telemark, som Tore ikke rakk å besøke. Han hadde øyne for spennende mineraler og slipte også noen steiner han hadde funnet.

I de senere år bygget Tore og noen jaktkamerater opp en stor og flott lavvo ved Krok vann i skogen hans. Denne fikk han, og flere til, stor glede av – jakttreff, fototreff og speidertreff ble den benyttet til, og det ble holdt juleselskap og bursdagsselskap der, noe han satte stor pris på.

Han kunne virke stille for dem som ikke kjente han, men ble du kjent med Tore, var han en trivelig kar å være sammen med.

Kjættingfabriken på Helle var Tores arbeidsplass i over 30 år, og med denne erfaringen var det ingen som kunne dreie sjakler, bolter og handylink som han.

Tores plutselige bortgang er et stort tap for alle, spesielt for hans familie, men også for den store kretsen med venner innen det botaniske-, geologiske- og fotografiske miljøet og for hans jakt- og fiskekamerater. Mye kunnskap gikk tapt når Tore ble borte.

Vi takker Tore for alle gode minner.

Jan-Åge Pedersen

Til minne om Liv Schiemann

Sol, blomster og trivelig selskap på Hvasser i Vestfold en godvarm forsommersøndag. Inne i den lune, grønne løvskogen blir dagen på noen øyeblikk grå. Den glade raslinga i ospelauvet blir brått til triste sukk.

”Har du hørt om Liv, Roger?”

”Nei”, - men da jeg fikk vite, ble den triste beskjeden om Livs bortgang med en gang knyttet til oppslaget i avisa om en tragisk sykkelulykke i Skien.

Det ble stille blant oss, med mange tanker og minner som listet seg fram i oss. Nær 25 år med *”Flora nos congregat”* dukket opp, med blomsteropplevelser av mange slag sammen, de store som fikk oss til å gispe av overveldelse og alle de mange små som gjorde at vi henfalt i taus andaktsfølelse over skaperverkets forunderlige kunstverk der virkeligheten overgår enhver fantasi; de det er så mange av i hverdagen. Så var altså dette på et vis avsluttet for oss alle sammen, brått ved at det mennesket var borte som med sin rike kunnskap og sin blide beskjedenhet vant hjertene våre og gleden vår over å være i lag i noe av det som hun syntes å elske så høyt, det mangfoldige og vakre vi i ærbødighet kaller skaperverket.

Bilder fra mange år sammen på tur stiger fram i minnet. På kne mellom hundrevis av de vakreste myrflangrer en kan tenke seg, på ei myrflate mellom to gamle og rustne jernbanespor ved Oгна på Jæren. Eller da vi satt blankøyde i skirgrønne enger fulle av søstermarihand oppe i Telemark, eller da vi, en ørliten flokk en hel formiddag satt på golvet bak bokhyllene

i et antikvariat i Gamle Visby og leste og bladde i bøker som "antikvaristen" svettende gravde fram da han forsto at her var det kommet folk med særinteresser.

Med Liv er noe av det beste av TBFs genuine naturvernidé borte. Jeg spør meg noen ganger: "Hvordan har du råd til dette da, Storemann? Hvordan kan du ta bort en av de sterkeste forsvarerne av naturen?" Et av Livs kraftuttrykk var: "Jeg blir så sint, så sint!", og da svartnet det i øya hennes av synlig harme og fortvilelse over ting som skjedde på bekostning av norsk natur. Selv de minste "inngrep" i naturen virket tunge å bære for henne noen ganger. Lett rødmende husker jeg hennes indignasjon over mine egne "overgrep" mot floraen, for eksempel ei plante til pressing eller en blomsterbukett. Jeg innrømmer villig at jeg mange ganger fikk en velfortjent smekk over fingrene når uforsiktigheten min i hennes øyne ble for stor.

Hennes naturvernengasjement var stort og sterkt. Det var ikke bare tufta på reint intellekt og rasjonalitet, men like mye på en dyp respekt for alt liv omkring oss. Men hennes måte å argumentere på var derimot preget av intellekt og stor kunnskap om natur, og hun brukte sine gode evner til å argumentere med stor kraft. Kunnskapene Liv hadde var store, og hun brukte dem velreflektert, i arbeidet i skolen og i møtet med alle dem som fikk kontakt med henne i TBF. Hun representerte en sterk naturfaglig verdikonservatisme, noe som mange av dem som arbeider innen naturvernet burde misunne henne. Etter en endt lang arbeidsøkt innen skoleverket fortsatte hun å skaffe seg ny kunnskap av rein interesse og kanskje også for å styrke troen på at det nytter å kombinere kunnskapen om og kjærligheten til naturen.

Det blir visdom av slikt!

På alle vis var hun garantisten for at TBF skulle være det vi en gang lovet hverandre da vi startet, den gangen i 1980: det å arbeide for at norsk natur skulle forsvares. Hennes oppgave her var ikke påtatt. Det virket som om det var en del av hennes livssyn, at naturen har en egenverdi og var preget av dyp og ektefølt respekt for alt levende. Vi respekterte dette synet fullt ut og slikt måtte smitte over på oss andre.

En side ved Liv som sikkert er dårlig kjent blant oss vanlige TBF'ere er at hun elsket å stå opp tidlig når livet ute våknet, og så dra ut i den oppvåkninga, sitte ventende mens doggen løfta seg og se en blomst møte dagen. Det glapp ut av tanken

min mens jeg skrev dette: ”Har du sett bildene hennes?” Ja, selvfølgelig er vi mange som med hakeslepp er blitt sittende tause i beundring over hennes tidligmorgen-opplevelser av blomster og natur på den tiden av døgnet da ikke alle er ute. At hun tok fram bildene sine og viste oss disse øyeblikka, ble en slags bonus for oss på vinterkveldene i TBF. Hun var mer enn en amatørfotograf! Hennes øyeblikksopplevelser på skjermen bar i seg hele hennes glede over tidlige morgentimer i stilla aleine.

”Vi kan vel ikke spise våre venner!” utbrøt noen på en tur hvor vi hadde forvilla oss ut på tur med en forening med et sterkt ønske om å lære mest mulig om spiselige urter. Hver gang ei plante ble presentert, lød stemmen bak: ”Kan vi spise den?” Jeg er ganske sikker på at denne plantespisinga og etterfølgende plukking var en av de dårlige turopplevelsene hennes i TBF, og jeg undres på om hun har vært nærmere tanken på å melde seg ut. Lykkeligvis ble det ikke slik, og på turen fikk hun oppleve en nydelig bestand av lyst rosa vårerteknapp. Kanskje reddet det hennes medlemskap, eller ble hun kanskje så bestemt på å ta vare på telemarksfloraen at hun der og da bestemte seg for å gjøre virkelige blomstervenner av oss. La oss håpe at hun rakk å pløye, harve og så frøet i oss, og så håpe at det i ettertid spirer og gir avling.

Liv har sittet i styret i TBF i flere perioder, og hun har lagt ned et fabelaktig arbeid i redaksjonen til *Listéra*, et arbeid som har brakt bladet inn i faste former. Hun forsto godt hva foreningsarbeid var ved å ta sin del av oppgavene.

Nå er det svært tomt etter henne. Det kjennes underlig og trist. Det var alltid noe gladlynt hver gang Liv var med på tur, aleine eller med Egil. Kafferastene ble gode, lange og innholdsrike med deres nærvær, og det ble alltid mange gode diskusjoner med latter og smil i.

Vi kommer alle til å savne det gode mennesket vi lærte å bli glad i gjennom mange år med TBF, et menneske som evnet å skape glede omkring seg og skape respekt for sine standpunkter.

Måtte minnet om Liv leve lenge i og blant oss, i TBF og alle hennes venner, og måtte ideene hennes gi ny næring til tankene om at det nytter for hver og en av oss å gi vårt bidrag, stort eller lite, til å ta vare på naturarven.

Roger Halvorsen

SOMMARMØTE MED MYRHATT *Comarum palustre*

Akvarell og tekst av Sigrid Nordskog

Ved fyrste møte kan ein synast at myrhatten er noko stiv og formell. Han trenger seg ikkje på, sjølv om han er medlem av rose-familien og hev mange brikjande slektningar. Myrhatten er av dei smålåtne.

Men mellom dei vernande begerblada – dobbelt sett! – i nøytralt brunt spelar det fem smale kronblad i intens raudt. I midten av blomen er det ein tjukk dusk med pollenberarar i ultramarin, som etterkvart pyntar seg med gullgule toppar av pollen. Då er det indre av myrhatten som ein liten lysande klode å sjå til.

Bildet er fra Tjønnegrend-serien

PÅ TUR TIL SKJEGGKLOKKA – *Campanula barbata*

Av Åse Halvorsen

Vi hadde snakket om den mange ganger i flere år nå – skjeggklokka. I floraen står det at den er en meget sjelden plante, som i Nord-Europa har sin eneste kjente forekomst i traktene rundt Dokka, Etna og Gausdal. Utenfor Norge er nærmeste voksested Alpene.

Så i fjor hadde vi bestemt oss. Dette var sommeren for å finne planta.

Fredag formiddag 8. juli 2005 la Magne Langerød, Bjørn Erik Halvorsen og jeg av gårde. Bjørn Erik hadde på forhånd ringt med Tore Berg om tidspunkt for blomstring. Tore ville gjerne bli med oss.

Det skulle bli en helg med mange flotte botaniske opplevelser. Allerede på første stoppen ved Sperillen fikk vi første møte med en plante i klokkefamilien – en fin liten engklokke *Campanula patula*.

Ferden gikk videre oppover. Vi stoppet litt her og der underveis. Veikantbotaniserte, som det heter. På Rust fant Magne en fin lokalitet med brunkløver *Trifolium spadiceum*.

Vi kom fram til Spåtind høyfjellshotell hvor overnatting var bestilt. Jeg hadde fått informasjon fra Jorunn Haugen om at skjeggklokka vokste i slalombakken ved hotellet.

Skulle vi vente til i morgen med å ta turen opp i bakken? Nei, det måtte bli en kveldstur.

Det blomstret litt av hvert i bakken oppover, men blå blomster kunne

vi ikke se. Men så plutselig fikk vi øye på mange planter, men alle var i knopp. Hadde vi kommet for tidlig?

På toppen av bakken satte vi oss ned og så sola forsvinne ned bak fjellene akkurat som på Soria Moria bildet til Theodor Kittelsen.

Lørdag arrangerte hotellet en guidet tur til Ormtjernkampen nasjonalpark. Vi var litt i tvil om vi skulle bli med, for i nasjonalparken finnes det flere voksesteder for skjeggklokke. Etter litt rådslagning bestemte oss for heller å dra nedover mot Torpa. Det ville være større sjanse for å finne den i blomst der. Vi hadde ikke kjørt mange kilometer før vi oppdaget blå blomster langs en skigard ved Goplen. Og der stod den i full blomst. Skjeggklokka som her har sin eneste vokseplass i hele Nord-Europa.

I Mossbergs *Nordiske flora* står det følgende å lese:

Meget sjelden på tørr, kalkfattig grasmark, seterenger, åpen bjerkeskog og buskas. Opprett hårete stengel, rosettbladene lanseformede, 4-7 cm lange, med hel kant, stivt hårete, 2-8 hengende lyseblå blomster, 2-3 cm lange, hårete inni. Begeret har 5 ekstra små bakovervendte fliker mellom hovedflikene. Kapsel hengende. Oftest engangsblomstrende, men sår seg rikelig, 20-30 cm høy, blomstringstid fra juli til august.

Det var mange eksemplarer. Bjørn Erik og Magne begynte dagens fotografering.

Vi kjørte etter hvert videre nedover og ved Nylen ble det et nytt stopp. Folket på gården kom ut og lurte på hva vi holdt på med. Vi forklarte at vi var på leting etter skjeggklokke, og da måtte vi bare komme innenfor og gå videre opp på oversiden av jordet, for der vokste de største og fineste.

Formiddagen gikk fort og vi hadde tenkt oss videretil Hugulia. Tore hadde for mange år siden sett skjeggklokke der og vi ville prøve å finne disse lokalitetene igjen. Underveis så vi at det vokste mye skjeggklokke også langs veien ved Rognholt. Etter matpause ved Hugulia, begynte vi å se etter de gamle voksestedene, men hadde ikke lykken med oss i det. Vi var strålende fornøyd med dagen som den var og dro tilbake til hotellet ved Synnfjorden. Vi var nesten de eneste gjestene på stedet. I det flotte sommerværet avsluttet vi kvelden

ute ved svømmebassenget. Vi skålte for skjeggklokke og den vellykkede turen, men måtte etter hvert trekke innendørs da myggen ble veldig plagsom.

Søndag var tiden kommet for å reise hjem igjen. Vi stoppet på nytt ved Goplen, og i dag var det folk hjemme. Vi fikk komme innenfor skigarden og ta bilder på den flotte enga ved husene. De fortalte om stedet og at det kom botanikere fra hele Norden for å se på den sjeldne planta. Noen tok bilder som oss. Andre malte, tegnet eller bare studerte den. De slo enga hvert år og fikk nå også kulturmidler til dette.

På hjemveien langs vestsiden av Randsfjorden oppdaget vi at det vokste mye av en annen klokke. Det var stavklokke *Campanula cervicaria*.

En vellykket helg var over, og kanskje et annet år tar vi turen på nytt.

Skjeggklokke. Foto: Bjørn Erik Halvorsen

ELVEBUNKE I TINN

Av Bjørn Erik Halvorsen

Østlandsavdelingen var i juli en uke på Rjukan fjellstue med botaniseringer i Tinn og Vinje. På veien tilbake mot Oslo-området gjorde de en stopp der Tinnsjøveien krysser Måna ved Mæl. På vestsiden av brua og nordsiden av elva finnes en leiret elvebakke som i flomperioder står under vann (MM 883 432). Her fant de elvebunke *Deschampsia cespitosa* ssp. *glauca*.

Elvebunke er en underart av sølvbunke *Deschampsia cespitosa* med innrullede bladkanter. Men bladene er ikke så innrullede som hos smyle *Avenella flexuosa* ssp. *flexuosa*. Elvebunke er rødlistet i Norge med kategori DC (hensynskrevende).

Elvebunke finnes langs de store vassdragene i Syd-Norge. I Telemark er den tidligere samlet i 1957 av Johannes Lid i øra ved Kviteseidbyen og i 1971 av Finn Wischmann ved Semsøyene i nordvest-enden av Heddalsvannet. De nærmeste funnene utenfor vårt fylke er i Numedalslågen ved Fleberg (1974) og i Otra (Setesdalen) ved Valle (1901) og Bygland (1901 og 1988).

Funnet er interessant. Trolig finnes elvebunke flere steder langs vassdragene i Telemark, men på grunn av likheten med sølvbunke er den sannsynligvis underrapportert. Undertegnede henstiller til TBFs medlemmer om å være på utkikk etter denne planta.

På den samme elvebredden ved Mæl fant Østlandsavdelingen også flere andre spennende arter, slik som

nordlandsstarr *Carex aquatilis* ssp. *aquatilis*, sylblad *Subularia aquatica* og firling *Tillaea aquatica*.

Elvebunke. Foto: Kåre Homble

Takk til Kåre Homble som var tilstede da disse funnene ble gjort, og som etterpå informerte undertegnede om dem. Både elvebunke og nordlandsstarr blir nå inkludert som nye arter i *Floraatlas for Telemark*. Firling og sylblad var floraatlasarter fra før.

SOPP-, MOSE- OG KULTURTUR TIL “SETERLANDET” 10.-11. SEPTEMBER 2005

Av Kåre Homble og Tove Hafnor Dahl

Bakgrunnen for turen var at en av ekskursjonene under Naturvernforbundets landsmøte i Porsgrunn sommeren 2005 var tenkt til kunstneren Per Bratsbergs „Seterlandet”. På Østlandsavdelingens sommerkursjon til Tinn/Rauland i juli, med Rjukan Fjellstue som oppholdssted, fikk Kåre av Kjell Thowsen, som var en av deltakerne fra Telemark, vite at „Seterlandet” var det tidligere seterområdet i det gamle Gjerpen (nå Skien kommune). Kjell var kjent i området helt fra sin oppvekst og har seinere befattet seg med det i jobben på museet. På Rjukan var også Gunvor Bollingmo, og vi ble enige om å prøve å få til en helgetur til dette gamle seterområdet i Gjerpen.

Mot slutten av august begynte forberedelsene. Kjell fant fram digitale bilder fra aktuelle setervoller, med hus i variert forfatning. Gunvor var svært skeptisk til det hun så av gjenvoksing og langt gras. Kjell og Bjørn Erik (Halvorsen) tok også rekognoseringssturer for å finne ut hvor vi kunne- og hvor vi ikke burde legge turene. Kjell kom med anbefalinger, og etter hvert laget det seg et program, der naturreservatet Gunnborgdalen ble tatt inn som turmål lørdag formiddag. Etter lunsj skulle vi gå fra Lensmannsseter til området ved Gaupåsen og mot Løbergseter. Søndag skulle det satses på beitede voller og fuktig mark sør

i området (Svarttangen, Askelsåsen, Kråketøygården). Det ble sendt program på e-post til deltakere som en antok kunne ha interesse av å være med, både karplantebotanikere, bryologer, mykologer og dyktige fotografer.

Helga kom med fint vær, men det hadde vært tørt vær i lengre tid førut, så artsrikdommen av store markboende sopper var ventelig liten. Vi var rundt ti personer som tok oss sakte fram mot Gunnborgdalen og i seterlandskapet i det gamle Gjerpen. Kjell syntes nok det ofte gikk litt for sakte, for vi fikk ikke se alt han hadde tenkt at vi burde se på, men når grøfter skal undersøkes med lupe og mange små og spennende sopper skal fotograferes, går det ikke fort. Dette har Norman Hagen allerede fått fram i en notis fra turen i forrige nr. av *Listéra* (Hagen 2006). Det mest ekstreme var nok vegkantene i det spennende høgstaudesøkket sørøst for Svarttangen, da vi ikke klarte mer enn et par hundre meter fra parkeringsplassen før flere syntes det for lengst var på tide med lunsj. Og Bratsbergs egen Kråketøygården fikk vi da heller ikke tid til å besøke.

Moser ble notert og samlet for bestemmelse av Arne Pedersen, og disse blir ikke omtalt her. Både Gunvor og Tove skreiv liste over sopper som ble funnet på turen til Gunnborgdalen og Gunvor fra området Gaupåsen-

Løbergseter. Tove laget liste over soppfunn søndag. I tillegg har vi gått gjennom CD-er med bilder som Helge G. Gundersen og Norman Hagen tok under turene. Arter som Kåre har tatt med for bekreftelse eller bestemmelse, og noen andre interessante arter, blir levert sopphebariet ved Universitetet i Oslo. Disse er merket med * i listene under. Resten av artene sender Tove på krysslister til soppdatabasen. Rødlistede arter har rødlistekategori (E, V, R, DC) i klamme bak det latinske navnet; (!) betyr at vi mener arten bør vurderes for rødlista. Navnene som brukes følger, så langt det er mulig, de navnene som brukes i taxon-listene i sopphebariet ved Universitetet i Oslo.

Lørdagens tur til Gunnborgdalen

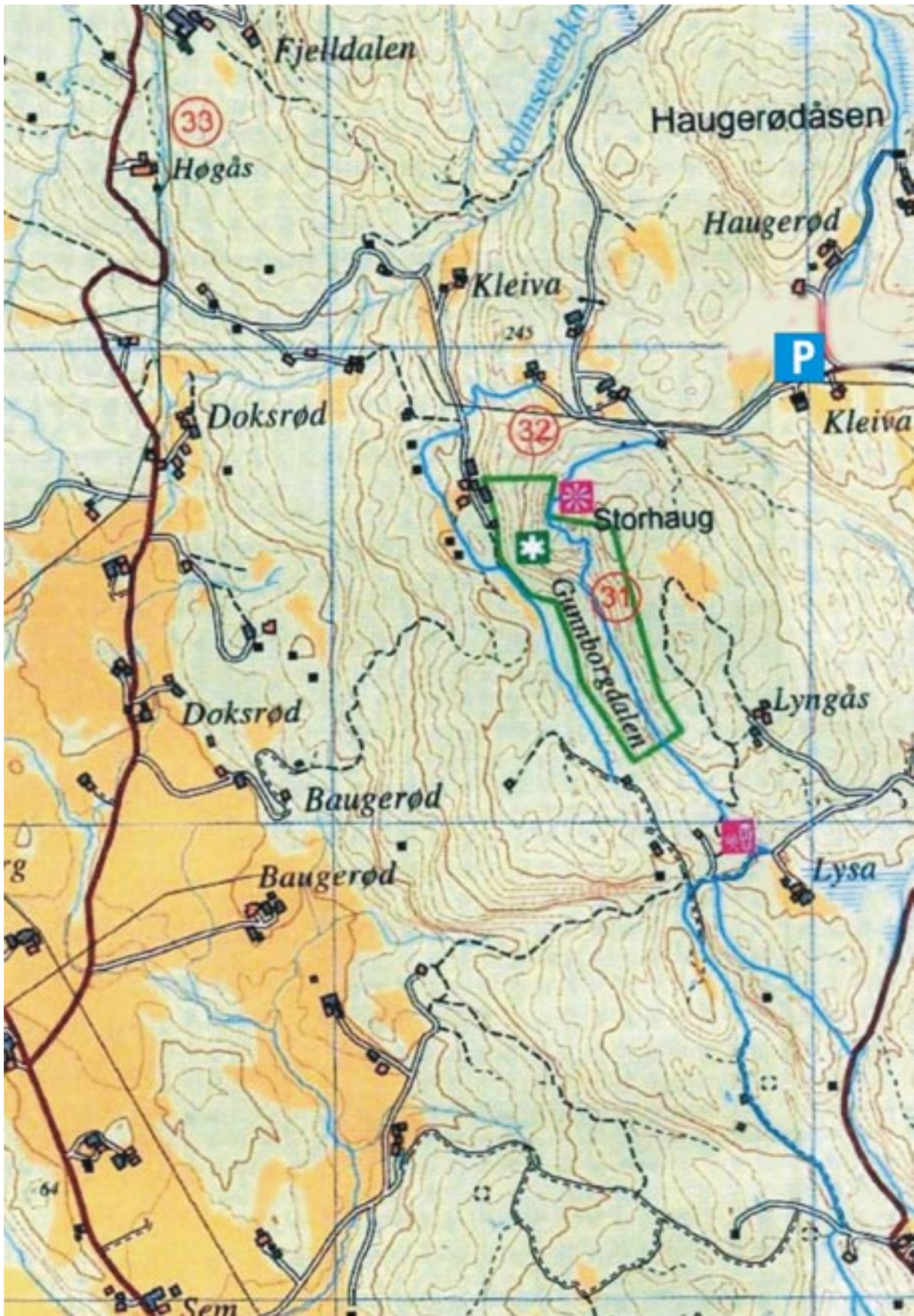
Vi møttes ved Toras Hytte, kjørte til Kleiva for parkering, og gikk opp den nordvendte lia av Storhaug, først gjennom litt yngre granplantasje, så gjennom grandominert urterik skog med hassel og noen andre, eldre lauvtrær. Den kvite silketrevlesoppen *Inocybe geophylla* prydet vegkanten, men ellers var prydhette *Mycena renati* – den mest spennende arten i lia opp mot naturreservatet – i en sørgelig forfatning i det tørre været. Den ganske vanlige arten skjellmusling-sopp *Crepidotus calolepis*, som ble funnet på osp, er likevel ikke tidligere registrert i Telemark, og hvit sprøsopp *Psathyrella candolleana* bare en gang tidligere.

Naturregistratorer fra Siste Sjanse har vært i Gunnborgdalen i forbindelse med undersøkelse av

edelløvskogsreservater i Telemark (Hegglund 2000), men i tillegg til insekter og fugler er det bare indikatorarter av lav og moser som er registrert. Vi forsøkte derfor å lage ei fullstendig liste over soppartene, i den nordlige delen av reservatet; noe mer rakk vi ikke over. Vi fant også her den rødlistede prydhette *Mycena renati*, og det ble registrert kullskorpe *Ustulina deusta* på lønn, og rustkjuke *Phellinus ferruginosus* på hassel. Det mest interessante var den sterkt nedbrutte toppen av ei almelåg, som på undersida hadde både gullvokspigg *Mycoacia aurea*, som er ny for Telemark, og de resupinate kjukene *Ceriporia excelsa*, som er rødlistet, og *Ceriporia viridans*. Ellers kan nevnes at snømusling *Cheimonophyllum candidissimum* ble funnet ny for Telemark. På ei lite nedbrutt lindelåg så vi et vakkert knippe av vintersopp *Flammulina velutipes*. Eneste markboende sopp som ble registrert var bleik piggsopp *Hypnum repandum*. Lunsjen ble fortært på vestkanten av Storhaug, med praktfull utsikt over Gjerpendalen.

Til Gaupåsen og Løbergseter

Etter lunsj reiste vi til Lensmannsseter, for å gå inn til kvegbeiteområder på Gaupåsen. Her var fint avbeitet rundt garden, men lite beitemarksopp etter den tørre høsten. Nevnes kan fine fruktlegemer av lodnehatt *Psathyrella lacrymabunda*, og kun andre registrering i Telemark av de vanlige artene vedblekksopp *Coprinus domesticus* og slåttesopp *Panaeolus*

Kart - Gunnborgdalen

Kilde: Statens Kartverk Tillatelsesnummer Ugland IT: MAD12002-521108

Mycena renati på veg mot Gunnborgdalen - HG

Ceriporia excelsa - KH

Ceriporiopsis resinascens - KH

Flammulina velutipes i Gunnborgdalen - HG

Mycoacia aurea - HG

Cheimonophyllum candidissimum - NH

1. Sopparter på veg opp mot Gunnborgdalen fra nordøst

<i>Chondrostereum purpureum</i> - sølvglanssopp	på stående død osp
<i>Crepidotus calolepis</i> - skjellmuslingsopp	på stående død osp
<i>Dichomitus campestris</i> - hasselkjuke	på stående død hassel
<i>Galerina marginata</i> - flatklokkehatt	på død osp på bakken
<i>Inocybe geophylla</i> - silketrevlesopp	
<i>Inonotus radiatus</i> - orekjuke	på stående død hassel
<i>Laccaria amethystina</i> - ametystsopp	
<i>Laccaria laccata</i> - lakssopp	
<i>Lactarius deterrimus</i> - granmatriske	
<i>Mycena renati</i> (R) - prydhette	på stående død hassel
<i>Psathyrella candolleana</i> - hvit sprøsopp	
<i>Russula aeruginea</i> - grønnkremle	
<i>Skeletocutis nivea</i> - småporekjuke	på sped hassel og osp på bakken
<i>Xylaria hypoxylon</i> - stubbehorn	på løvtrestubbe

foeniseii. Ei hvit traktformet kjuke tiltrakk seg oppmerksomheten, men viste seg bare å være svartstilkjuke *Polyporus melanopus*. Fint utformede fruktlegemer av flatkjuke *Ganoderma applanatum* på røttene fra en askestubbe ble fotografert.

Etter en rundtur mot Løbergseter, gjennom gjenvoksende beitemarker, og så tilbake gjennom dalen øst for Rustankollen, uten spesielt interessante soppfunn, ble solnedgangen brukt til fotografering, blant annet av gulhette *Mycena citrinomarginata* i motlys og røykkjuke *Bjerkandera adusta* på ospestubber.

Søndagens tur til hestebeite på Svarttangen

Vi møttes bak Ibsenhuset, og Kjell guidet oss gjennom gammel trang trehusbebyggelse og fram til en parkeringsplass sørøst for Svarttangen. Et fint fuktig høgstaudeområde i starten forsinket oss. Slimsoppen bringebærslim

Tubifera ferruginosa på en gammel lauvtrestokk ble behørig fotografert, likeså mange små hettesopper, to ukjente kjeglesopper og to neslepiper, de fleste leitet fram av Tove blant mjødukt og stornesle i vegggrøfta. Den sjeldne pudderhette *Mycena adscendens*, ny for Telemark, vokste på mjøduktstengler. Det er også bare et par tidligere registreringer i Telemark av de vanlige artene mjølkehette *M. galopus* og bregnehette *M. pterigena*. Den hettesopplignende gråbrun klokkehett *Galerina mniophila*, som navnet sier, vokser på moser, er også ny for Telemark. Her vokste den på etasjehusmose *Hylocomium splendens*. To kjeglesopper *Conocybe*-arter, en med ring, høyst sannsynlig tosporet ringkjeglesopp *Conocybe* (underslekt *Pholiotina*) *blattaria*, med svært få registreringer i Norge og ny for Telemark, og en uten ring, *Conocybe* sp., også tilhørende underslekt *Pholiotina*, som ikke kunne identifiseres med kjente arter. På stornesle ble det

funnet både ”vanlig hvit” neslepipe *Calyptella capula*, som det tidligere er omlag 10 funn av i Norge og er ny for Telemark, og ”gul neslepipe” *Calyptella campanula*, som tidligere er funnet bare to ganger, begge i Tønsberg. Ny for Telemark var også kvisthette *Mycena speirea* (i desember også funnet på lindestamme på Mule Varde), som vokste på grankvistbark, og likeså den sjeldne børstesoppen *Pterula multifida*.

Flere syntes nå, et par hundre meter frastart, at det for lengst vartid for lunsj, men den staselige gullskjellsoppen *Phaeolepiota aurea*, som vokste noe tørrere nær Svarttangen, og var funnet bare en gang tidligere i Telemark, ble viet tid til fotografering. Lunsjen foregikk i hestefri eng nær hus som var til nedfalls.

Blant nysgjerrige hester ble det på den fint avbeitede enga på Svarttangen registrert sju arter av

2. Sopparter i Gunnborgdalen naturreservat

<i>Chalciporus piperatus</i> - pepperrørsopp	
<i>Ceriporia excelsa</i> * (R)	på sterkt nedbrutt almelåg
<i>Ceriporia viridans</i> *	på sterkt nedbrutt almelåg
<i>Ceriporiopsis resinascens</i> *	på spede ospelåger
<i>Cheimonophyllum candidissimum</i> - snømusling	på ospelåg
<i>Chondrostereum purpureum</i> - sølvglanssopp	på ospelåger
<i>Crepidotus calolepis</i> - skjellmuslingsopp	på ospelåg
<i>Datronia mollis</i> - skorpekjuka	på lite nedbrutt almelåg
<i>Flammulina velutipes</i> - vintersopp	på lite nedbrutt lindelåg
<i>Fomes fomentarius</i> - knuskkjuka	på bjørkelåg
<i>Fomitopsis pinicola</i> - rødrandkjuka	på læger av bjørk og lind
<i>Ganoderma applanatum</i> - flatkjuka	på læger av lind, osp og gran
<i>Hydnum repandum</i> - bleik piggsopp	
<i>Hymenochaete tabacina</i> - tobakksbroddsopp	på død hassel
<i>Inonotus radiatus</i> - orekjuka	på død hassel
<i>Mycena renati</i> (R) - prydhette	på død stående hassel
<i>Mycoacia aurea</i> * - gullvokspigg	på sterkt nedbrutt almelåg
<i>Oligoporus tephroleucus</i> - glatt mjølkekjuka	på lite nedbrutt lindelåg
<i>Phellinus ferruginosus</i> (DC) - rustkjuka	på død hassel
<i>Phlebia tremellosa</i> - gelenettsopp	på bjørkegrein på bakken
<i>Pholiota mutabilis</i> - stubbeskjellsopp	på basis av død selje
<i>Pholiota squarrosa</i> - raspskjellsopp	på basis av osp
<i>Piptoporus betulinus</i> - knivkjuka	på død bjørk
<i>Pleurotus ostreatus</i> - blågrå østerssopp	på seljelåg
<i>Polyporus varius</i> - sokkjuka	på lindelåg
<i>Schizopora paradoxa</i> - kløyporesopp	på stående død hassel
<i>Skeletocutis nivea</i> - småporekjuka	på død hassel og osp på bakken
<i>Steccherinum fimbriatum</i> - frynset piggbarksopp	på ospelåg
<i>Stereum rugosum</i> - skorpelærsopp	på lindelåg
<i>Tyromyces caesius</i> - blåkjuka	på granlåg
<i>Ustulina deusta</i> (DC) - kullskorpe	på død lønn

Steccherinum fimbriatum - NH

Gjenvoksende beitemark ved Rustan - KH

Lunsj på Storhaug - KH

Ganoderma applanatum på Gaupåsen - HG

Mycena citrinomarginata i motlys - HG

Boletus chrysenteron agg. - KH

Bjerkandera adusta på Gaupåsen - HG

De fikk nok til slutt. Hjem fra Gaupåsen - THD

Tubifera ferruginosa - KT

Medbrakt Telemark-kulturhistorie - HG

Calyptella capula - HG

Galerina mniophila på etasjehusmose - HG

Conocybe cf. *blattaria* - NH

Calyptella campanula - HG

Conocybe sp. - HG

Conocybe cf. *blattaria* - HG

Phaeolepiota aurea - HG

Mycena speirea - HG

Pterula multifida - HG

En av beitepusserne på Svarttangen - KT

Hygrocybe sp. på Svarttangen - HG

Hygrocybe sp. fra Svarttangen - KH, scannet

Coprinus plicatilis - HG

Peziza echinospora - NH

vokssopp *Hygrocybe*, de fleste vanlige på fine, ugjødslete beiter, men en art, *Hygrocybe* sp., har vi ikke funnet ut av. Den vokste i „ly” for beiting under noen rosekjerr. Arten likner mikroskopisk på den truede arten gyllen vokssopp *H. aurantiosplendens*, men er større, og lukter svakt av honning når den tørker. Gyllen vokssopp har en nordlig utbredelse, og er ikke tidligere registrert i Telemark. To arter, som tidligere ikke er kjent fra Telemark, hjulblekksopp *Coprinus*

plicatilis og slank flekkskivesopp *Panaeolus acuminatus* ble også funnet på Svarttangen, den siste på møkk. Den vanlige navlesoppen gul nålehatt *Rickenella fibula* var tidligere registrert bare en gang i Telemark.

På turen tilbake kom vi sør for Svarttangen over et lite brannfelt med fruktlegemer av brun brannbegersopp *Peziza echinospora*, også ny for Telemark. Og på vegkanten opp mot parkeringsplassen kunne vi igjen studere gulhette *Mycena citrinomarginata*.

3. Sopparter funnet på Gaupåsen (-Løbergseter)

<i>Bjerkandera adusta</i> - røykkjuka	på stubber av osp
<i>Boletus chrysenteron</i> agg. - ruterørsopp	
<i>Clitocybe gibba</i> - sommertraktsopp	
<i>Clitopilus prunulus</i> - mjølsopp	
<i>Coprinus domesticus</i> - vedblekksopp	
<i>Flammulina velutipes</i> - vintersopp	på lauvtrerester på bakken
<i>Ganoderma applanatum</i> - flatkjuka	på askestubbe og -røtter
<i>Gloeophyllum sepiarium</i> - vedmusling	på granlåg
<i>Hydnum rufescens</i> - rød gul piggsopp	
<i>Hygrocybe pratensis</i> - engvokssopp	
<i>Hygrocybe punicea</i> - skarlagensvokssopp	
<i>Inocybe geophylla</i> var. <i>lilacina</i> - lilla silketrevlesopp	
<i>Lactarius flexuosus</i> - bølgeriske	
<i>Lactarius pyrogalus</i> - hasselriske	
<i>Lycoperdon perlatum</i> - vorterøysopp	
<i>Mycena citrinomarginata</i> - gulhette	
<i>Panaeolus foenicicii</i> - slåttesopp	
<i>Paxillus involutus</i> - pluggsopp	
<i>Phlebia radiata</i> - rosettsopp	på hasselgrein
<i>Pholiota flammans</i> - svovelskjellsopp	på granstubber og -kvister
<i>Polyporus melanopus</i> - svartstilkkjuka	på rot av ask
<i>Psathyrella lacrymabunda</i> - lodnehatt	
<i>Scleroderma bovista</i> - glatt potetrøysopp	
<i>Tyromyces chioneus</i> - glatt mjølkekjuka	på ospegrein på bakken

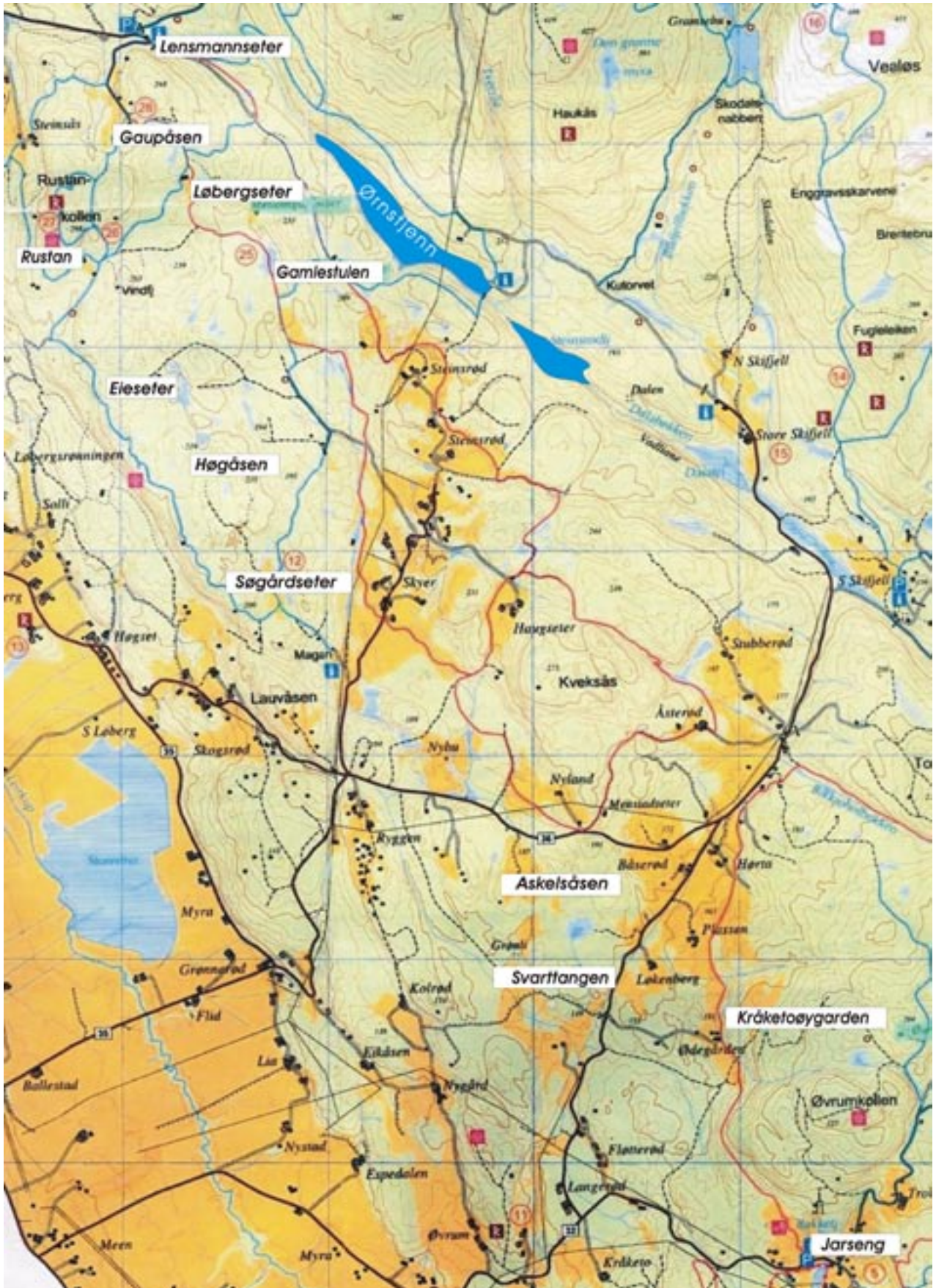
4. Sopparter ved veg i høgstaudesig sørøst for Svarttangen

<i>Bjerkandera adusta</i> - røykkjuka	på lauvved
<i>Byssomerulius corium</i> - bleik nettsopp	på lauvtre greiner i kvisthaug
<i>Calyptella campanula</i> *(!) - ("gul neslepipe")	på stornesle
<i>Calyptella capula</i> * - neslepipe	på stornesle
<i>Climacocystis borealis</i> - vasskjuka	på grov, død gran
<i>Clitocybe odora</i> - grønn anistraktsopp	
<i>Conocybe (Pholiotina) sp.*</i> - (en kjeglesopp uten ring)	
<i>Conocybe (Pholiotina) cf. blattaria</i> * - tosporet ringkjeglesopp	
<i>Coprinus micaceus</i> - glimmerblekksopp	
<i>Corticium roseum</i> - bleikrosa barksopp	på ospelåg
<i>Crucibulum laeve</i> - vanlig brødkorg	
<i>Fomitopsis pinicola</i> - rødrandkjuka	på gråorlåg
<i>Galerina mniophila</i> * - gråbrun klokkehatt	
<i>Hydnum repandum</i> - bleik piggsopp	under hassel
<i>Inocybe geophylla</i> var. <i>lilacina</i> - lilla silketrevlesopp	
<i>Mycena adscendens</i> *(R) - pudderhette	på mjødurt
<i>Mycena citrinomarginata</i> - gulhette	
<i>Mycena galericulata</i> - rynkehette	på gråor
<i>Mycena galopus</i> * - mjølkehette	
<i>Mycena haematopus</i> - blodhette	på gråor
<i>Mycena pterigena</i> - bregnehette	på skogburkne
<i>Mycena speirea</i> * - kvisthette	på bark av grankvister på bakken
<i>Oligoporus caesius</i> - blåkjuka	på lauvved
<i>Phaeolepiota aurea</i> - gullskjellsopp	
<i>Phellinus lundellii</i> - valkildkjuka	på gråor
<i>Pluteus cervinus</i> - vanlig skjermesopp	på lauvved
<i>Psathyrella candolleana</i> - hvit sprøsopp	
<i>Pterula multifida</i> * - børstesopp	
<i>Stereum rugosum</i> - skorpelærsopp	på gråor
<i>Trametes ochroleuca</i> - beltekjuka	på ospegreiner i haug
<i>Trichaptum abietinum</i> * - fiolkjuka	på bark av grankvist
<i>Tubifera ferruginosa</i> - bringebærslim (slimsopp)	på gammel låg av lauvved
<i>Xylaria hypoxylon</i> - stubbehorn	på hegg

Til Jarseng

Vi fant ikke tid til å besøke Per Bratsbergs Kråketøy garden, og reiste i stedet ned til et våtområde på Jarseng, og besøkte myra på sørsida av tjerna her. Beitemarksoppen kantarellvokssopp *Hygrocybe*

cantharellus hadde her fruktlegerer blant pjuksigd *Dicranum bonjeanii* i myrkantvegetasjon. Men størst oppmerksomhet fikk en køllesopp ute på noe gyngende fastmatter i myra. Den viste seg, som Norman (Hagen 2006) har bemerket, å være

Kart - Seterlandet

Kilde: Statens Kartverk Tillatelsesnummer Ugland IT: MAD12002-521108

Hygrocybe cantharellus
og pjuksigd - KH, scannet

Panaeolus acuminatus - KH, scannet

Kristin, Norman og myrkøllesoppene - HG

Clavaria argillacea var. *sphagnicola* - NH

5. Sopparter på Svarttangen (beitet) og branntomt i sørvest

<i>Amanita virosa</i> - hvit fluesopp	
<i>Bovista nigrescens</i> - stor egggrøysopp	
<i>Clavulinopsis corniculata</i> - gul småfingersopp	
<i>Coprinus plicatilis</i> - hjulblekksopp	
<i>Cystoderma jasonis</i> - rustoker grynhatt	
<i>Entoloma papillatum</i> * - vorterøds-skivesopp	
<i>Entoloma sericellum</i> * - silkerøds-skivesopp	
<i>Flammulina velutipes</i> - vintersopp	
<i>Hygrocybe cantharellus</i> * - kantarellvokssopp	
<i>Hygrocybe coccinea</i> - mønjevokssopp	
<i>Hygrocybe conica</i> - kjeglevokssopp	
<i>Hygrocybe pratensis</i> - engvokssopp	
<i>Hygrocybe psittacina</i> - grønn vokssopp	
<i>Hygrocybe</i> sp.* - (en gulrød vokssopp)	
<i>Hygrocybe virginea</i> * - kritt vokssopp	
<i>Lentinus conchatus</i> * - stor lærhatt	på bjørkestubbe på branntomta
<i>Mycena epipterygia</i> - flåhette	
<i>Panaeolus acuminatus</i> * - slank flekkskivesopp	på møkk
<i>Peziza echinospora</i> * - brun brannbegersopp	på branntomta
<i>Pluteus cervinus</i> - vanlig skjerm-sopp	
<i>Rickenella fibula</i> - gul nålehatt	
<i>Trametes ochroleuca</i> - beltekjuka	på hegg

6. Sopparter på grasbakke og myr ved Jarseng

<i>Clavaria argillacea</i> var. <i>sphagnicola</i> * - variant av torvkøllesopp	blant torvmoser
<i>Coprinus comatus</i> - matblekksopp	i plen
<i>Galerina</i> sp. (en klokkehatt)	blant kjøtt- torvmose
<i>Hygrocybe cantharellus</i> * - kantarellvokssopp	blant mose i myrkant
<i>Lepiota cristata</i> - stankparasollsopp	i plen
<i>Phlebia radiata</i> - rosettsopp	på lauvved

det som har blitt kalt *Clavaria argillacea* var. *sphagnicola* (men opprinnelig beskrevet av den franske mykologen Boudier i 1917 som *Clavaria sphagnicola*), visstnok registrert i Norge tidligere, men ikke i Telemark. Denne myrkølla er kanskje en voksestedsvariant av torvkøllesopp *C. argillacea*, som heller ikke tidligere er funnet i

Telemark. Det ble forsøkt å finne ut til hvilken art de langstilkete køllene var festet, men resultatet er usikkert. Vegetasjonen omkring festepunktet til ei kølle som ble gravd fram besto av røtter av kvitlyng, stortranebær og flaskestarr, og klubbetormose *Sphagnum angustifolium* og grasmose *Straminergon stramineum*.

Oppsummering

To værmessig fine turdager, som med hensyn til store markboende storsopper var magre, førte til mange interessante funn av både sjeldne og andre sjelden registrerte vanligere sopparter i „Seterlandet” i Skien. I alt ble 15 arter registrert som nye for Telemark, og to, en *Conocybe* og en *Hygrocybe*, kunne ikke identifiseres som kjente arter. De som var med på turen vil nok savne arter av slørsopp *Cortinarius* i listene. Det ble registrert noen både på veg opp mot Gunnborgdalen, i Gaupåsen-Løbergseter-området og på Jarseng, men usikre bestemmelser i felt og forutsigbar mangel på tid og kunnskap

til bestemmelse i ettertid, har ført til at de ikke er tatt med i listene. Likeså er noen funn av rødskivesopper *Entoloma* utelatt.

Takk

Alle som deltok takkes for ei opplevelsrik helg i Gjerpens gamle seterområde, som altfor mange steder dessverre er i ferd med å gro igjen. En spesiell takk rettes til guiden vår, Kjell Thowsen, og hans oppvekst- og botaniseringskamerat fram til artium, Helge G. Gundersen, som med sitt fotoutstyr og ferdigheter kunne forevige mange av de minste interessante soppene. Kjell og Helge hadde ikke sett hverandre på 40 år.

Under bildene er fotografinitialene HG = Helge G. Gundersen, KH = Kåre Homble, KT = Kjell Thowsen, NH = Norman Hagen og THD = Tove Hafnor Dahl.

Litteratur

- Hagen, N. 2006, Høsttur. Sopp-, mose- og kulturturen 11.-12. sept. i Gjerpen. - *Listéra* 21(1):50
- Heggland, A. 2000, Edelløvs-kogsreservater i Telemark. Dokumentasjon og innspill til skjøtsel. - *Siste Sjanse-rapport* 2000(3).

EN SOMMER-RAPPORT FRA OSLO-DISTRIKTET

Av Kristin Vigander

En vakker junidag sist sommer dro jeg til Konnerud ved Drammen for å se etter orkidéer og sommerfugler. Jeg vandret langs en koselig sti og satte meg ned på en idyllisk plass for å spise. Da fikk jeg plutselig øye på noen små, unnselige planter på bakken. Blomstene var ikke helt utsprunget, men jeg forsto at dette måtte være en gentiana. Ganske riktig – ved nærmere undersøkelse fant jeg ut at det var en forekomst av vanlig bittersøte jeg hadde kommet over.

Vanlig bittersøte, *Gentianella amarella* ssp. *amarella* tilhører søterotfamilien *Gentianaceae*. Den er en av fire arter i bakkesøteslekten som er omtalt i Lids flora. Det er en lav, toårig plante med rett, litt grenete stilk, omtrent jevnstore begerfliker, og smale blad. Kronen er 14-18 mm lang, rødfiolett til gulhvit, som regel fentallig, og har rør som er lengre enn begertennene.

Den jeg fant, var nok varianten *G. amarella* var. *lingulata*. Denne har grunnblad i rosett som er visnet ned ved blomstringen, i motsetning til *G. amarella* var. *amarella* som har noen friske rosettblad under blomstringen, og som er rikt forgrenet.

Alle søtene inneholder bitterstoff og er bitre på smak, men til tross for både det norske og det latinske navnet, er det ingenting som tilsier at bittersøten har noe mer bitterstoff enn de andre artene.

Av de andre søteartene i bakkesøteslekten, er det smalsøte

G. uliginosa som ligner mest på bittersøten; denne er ettårig, og er en strandengplante.

Bakkesøten *G. campestris* er vanligere. Den har firetallige blomster, og har begerfliker som er ujevnt lange. Bleiksøten *G. aurea* har vesentlig mindre blomster enn bittersøten.

I *Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ* av A. J. Retzius (1806) står det om bittersøten:

Blommar om sena hösten på öppna lågländte änger och betesmarker. Ätes af Fåret, men Koen och Hästen låter den stå. Den är tämmeligen bitter, och kan därför lik såväl som den följande fältgentiana nyttjas på dricka i stället för humle.

Bittersøte. Foto Kristin Vigander

FIRBLAD *Paris quadrifolia* — „EIN MØRK ERKE-ENGEL”

Tekst og akvarell av Sigrid Nordskog

Firbladet tilhører liljefamilien og er ein nær slektning av liljekonvallen. Men medan liljekonvallen er høgt elska og til alle tider har vore ei stor inspirasjonsskjelde for diktarar,

er firbladet skydd og frykta. Rett nok er firbladet giftig – heile planta og især det svarte bæret. Men mange planter rundt oss er giftige, til dømes liljekonvallen.

Firbladet trivst best der det er litt skugge, under lauvtre eller bregner. Det kan vera noko av grunnen til alle dei nedsetjande namn firbladet har fått: ormebær, bjørnebær, trollbær, djevleauga, tussegras og mange andre. Ein trudde at ormen, og da helst hoggormen, likte seg i skuggen der det var litt våtlendt.

Bjørnebær var eit namn som vart brukt på mange planter som hadde giftige bær, eller bær som ein trudde var giftige. Trollbær er endå litt verre og understreka det uhyggelege og farlege. Ein mistenkte firbladet for å stå i samband med mørkare makter. „*Det er i denne urt noko av ein mørk erkeengel,*” skriv forfattaren Harry Martinson.

Firbladet har ei vakker og streng form med dei fire blada stilt i krans rundt stilken. Blomen, som sviv på ein liten tunn stilk opp frå midten av dei fire blada, har den same strenge symmetri, og alt er fire-deleleg. Fire breide og fire smale blomsterblad, to ganger fire mjølberarar og fire griflar rundt eit svart arr. Firbladet er den einaste i liljefamilien med dette prinsippet.

Blomen er grøn, og det var kanskje i seg sjølv mistenkeleg. Vi er vane med at blomar har fargar av alle slag. Ein grøn blom, nei, det kan vel ikkje vera rett? Eller er det berre det at firbladet let vinden ta seg av pollineringa – og difor ikkje treng å gjera seg vakker for humler og bier?

Langt ut på hausten finn ein i staden for blomen eit svart, saftfullt bær, som er svært giftig. Likevel skjer det svært sjeldan ulukker, for bæret smakar

så fælt at dersom til dømes eit barn skulle finne på å putte det i munnen, ville det som regel spytte det ut med det same. Svært mange planter seier frå på denne måten med lukt og smak at dei er farlege.

Sjølv om det frå eldgamle tider var kjent at bæret var giftig, var det sjølvsagt brukt i urtemedisinen. I tider då ein fortvila leita etter hjelpemidlar mot sjukdomar ein ikkje rådde med, måtte alt prøvast. Det var kjent at eit stort inntak av firbladbær kunne gje delirium med døden til fylgje, og i sume land vart dei kalla „galskapsbær.” Men gifta, som har ein verknad som liknar på opiumens, kan óg verka sløvande – og især i Russland vart ho brukt mot mentale sjukdomar. I middelalderen vart firbladbær overalt i Europa tilsett vin og brukt som afrodisiakum (middel til å styrke kjønnsdrifta).

„Mine” firblad fann eg i Tveitgrend, ved foten av ei lita ur, under hasselbuskar og blømande hegg. I godt selskap med skogfiol, blåveisblad og store, vakre vårmarihand. Men kva ser eg? Jau, eit firblad med *fem* kransstilte blad!

Artikkelen er ein av fleire som forfattaren skreiv for *Vest-Telemark Blad* tidleg på 1990-talet.

FLORAFLØRT

Av Kristin Vigander

Jeg fikk lyst til å se litt på hva som foregår i den verden som vi er vant til å omtale som ”blomster og bier” – hva gjør plantene for å sørge for formering? Trenger de hjelp av insekter? Hva slags lokkemidler bruker de? Hvordan kurtiserer de?

Etter en tur i botanisk have med Kristina Bjureke vet jeg at blomstene ikke bestøves lenger. Nå pollineres de. De har ikke lenger støvbærere som jeg lærte på skolen, nå er det arr og pollenbærere. De greske termene for pollinering ender på *fili* som kommer av *philein* ”å elske”. Ordet antyder at dette kan innebære mye kurtise.

Fra pollenbærerne kommer det pollen, som treffer et arr. Når kvalitetssikringen er gjort, og pollenet er godtatt (det skal jo helst være en annen plante av samme art), vokser det en pollenslange ned til en eggcelle, og det kan dannes frø.

Men plantene formerer seg nok på samme måte som de gjorde før. Og det er et spennende tema. Her er det mange teknikker og mange morsomme påfunn som er utviklet i løpet av en lang rekke år.

Grovt sett kan vi dele inn blomstene i tre hovedtyper:

Første type er de åpne, lett tilgjengelige blomstene som trenger vind, vann eller insekter for pollinering og gjerne bruker duft eller utseende for å tiltrekke seg insektene.

Andre type er blomster som fungerer som insektsfeller ved at insektene kommer lett inn, men har vanskeligheter med å komme ut igjen.

Tredje type er de blomstene som alltid er lukket, og som derfor noen ganger er avhengig av selvbestøvning.

Her vil jeg gjennomgå noen utplukkede teknikker, og trekke frem enkelte eksempler som jeg synes er interessante.

Vindpollinering

I Norge er vindpollinering (anemofili, fra gresk *anemos*: vind) den absolutt vanligste pollineringsformen. De plantene som formerer seg på denne måten trenger ikke ha så veldig attraktivt utseende. De kan gjerne se litt uanselige ut og mangle duft. De skal jo ikke tiltrekke seg noen. Til gjengjeld produserer de en enorm mengde med pollen som spres med vinden. Eksempler på vindpollinering er rակletrær som bjerk *Betula* sp., hassel *Corylus avellana*, osp *Populus tremula*, og artene i gressfamilien *Poaceae*. Pollenbærerne henger utenpå blomsten slik at vinden lett skal få tak på pollenet og dra det med seg. Arret stikker også ut, slik at når pollenet kommer susende forbi treffer det lett. Det er de vindpollinerte artene vi utvikler allergi mot.

Vannpollinering

Vi har få eksempler på vannpollinering (hygrofili, fra gresk *hugros*: fuktig eller våt og *philein*: å elske). De fleste vannplanter har vind- eller dyrepollinering, men det finnes noen eksempler der vannet formidler pollenet. Hos vasspest *Elodea canadensis* og enkelte former av tjønnaks *Potamogeton* sp. transporteres pollenet eller løse hannblomster på vannoverflaten, og ålegras *Zostera* sp. har lange og trådsmale pollenkorn som spres i vannmassen. Blomstene hos disse er uanselige og uten skiltapparat.

Insektpollinering

Det er insektpollineringen som jeg syns er det mest spennende temaet.

De plantene som formerer seg ved hjelp av vann- eller vindpollinering har ikke behov for insekter, og trenger ikke spesielle lokkemidler. Det er interessant å se hvordan plantene som er avhengig av insekter for å pollineres (entomofili fra gresk *entomen*: insekt) bruker lokkemidler for å få insektene til å utføre jobben. De har gjerne store, iøyenfallende blomster, de kan ha sterkt farget blomsterdekke med saftmerker (striper eller mønstre for å lede insektene), de kan ha sterke dufter, og de produserer gjerne noen godbiter (for eksempel nektar) til insektene slik at disse skal finne det attraktivt å oppsøke de samme artene flere ganger. Pollenet har pollen kitt og en ytre struktur som gjør at de lett fester seg til insektene.

Forskjellige eksempler på insektpollinering

Det finnes mange interessante eksempler på mer eller mindre avanserte teknikker som plantene har for å lokke til seg insekter, for å sikre pollinering, og for å forhindre selvpollinering. Over lang tid har det utviklet seg forskjellige mekanismer, og som i all utvikling er det de som har vært mest effektive som har overlevd.

De åpne, insektpollinerte blomstene har ofte sterke farger. De tiltrekker seg alle typer insekter, og er ikke avhengig av noen bestemte. Kronbladene har gjerne linjer som peker ned mot pollenbærerne, så det

skal være enkelt for insektet å finne frem. Hos disse blomstene er det store grupper med pollenbærere, og mye pollen, og insektet som roter rundt i blomsten drar med seg mye pollen til neste blomst. Eksempler på dette er rose *Rosa* sp. og hvitveis *Anemone nemorosa* med pollentil trekning, eple *Malus sylvestris* og engsoleie *Ranunculus acris* med nektar. Andre eksempler er aksveronika *Veronica spicata* og dunkjempe *Plantago media*, der pollenbærere og frukt-emner er jevnt fordelt over det

hele. Skogstorkenebb *Geranium sylvaticum* er et godt eksempel på radierende linjer som leder insektet mot nektaren.

Denne lite spesialiserte form for pollinering går under navnet "rote- og sølepollinering".

Vortemelkplantene *Euphorbia* sp. som ikke har spesielt attraktivt og prangende utseende, tilbyr insektene åpenlyst nektar. Plantene glinser i solen slik at det ser ut som om de er fulle av innbydende saft, og de dufter sterkt av honning.

Seksuelle lokkemidler

Flueblom *Ophrys insectifera* har en forførerisk måte å lokke til seg insekter på: De luret en veps med falske seksuelle løfter. Blomsten har et utseende som etterligner en hunnveps, den ser ut som en vepsekropp, den har etterlignet "følehorn", og i tillegg dufter den som en kjønnsmoden hunnveps. Den har en tykk leppe som kan tåle et paringsforsøk, og er hårete slik at vepsen skal tro det er et insekt den forsøker seg på. Det er en bestemt veps – gravevepsen – som lar seg til de grader lure. Flueblomsten springer ut samtidig som hannvepsen kommer frem, og da finnes det ingen hunnveps ennå! Flueblomsten springer ut nedenfra. De nederste blomstene åpner seg først, og det viser seg at de øverste blomstene ikke blir pollinert. Kanskje det er den riktige hunnvepsen som er blitt konkurrent?

Lukt som lokkemiddel eller advarsel

Luktesansen har stor betydning for pollineringen, og det er andre planter som bruker duft som tiltrekningsmiddel. Insektene har en bedre utviklet luktesans enn menneskene. Mange blomster dufter sterkt sent på ettermiddagen eller utover natten, men lukker parfymebutikken om dagen. Disse blomstene er ute etter tussmørkesvermere og nattsommerfugler som henter nektar om natten, og pollinerer blomsten som takk for drinken. Eksempler på dette er vivendel *Lonicera periclymenum* og nattfiol *Platanthera* sp. De fleste

slike blomster er ganske lyse slik at de skal synes i tasmørket, og ofte er de stjerneformet. Blomstene mangler ”landingsplass”, for nattsvermerne står stille i luften med svirrende vinger foran blomsten. Nattsvermerne har lang sugesnabel, og blomstene er lange og passer til snabellengden. Mens insektet suger, berører blomsten insektets hode med sine støvknapper og arr som stikker langt ut.

Duft kan også ha en ”advarende” virkning. En ”gal” duft fra en blomst forteller insektet at det er på feil vei og må oppsøke en annen art. Bier og humler har utnyttet dette enda mer: De avsetter duftspor når de flyr slik at kamerater kan følge dem til gode leverandører av nektar. Men i tillegg avsetter de duftspor i blomstene de besøker, som et signal på at ”denne blomsten er besøkt før, så her er det ikke noen vits i å prøve seg!”

Farger som lokkemiddel eller advarsel

Tilsvarende signaler kan brukes med farger. Hestekastanjen *Aesculus hippocastanum* er et morsomt

eksempel på det. Blomsten har en flekk med sterk farge. Fargen skifter, først er den gul, deretter skifter den til orange, og til slutt er den rød. Fargen er kraftig slik at den skal synes på avstand og tiltrekke seg insektene. Men når insektet kommer nærmere, er det den gule flekken som forteller at ”her kan du komme, for her er det noe å hente”. Når insektet har besøkt blomsten, skifter fargen. Verken insektet eller planten er tjent med at det blir kastet bort tid på en blomst som allerede er pollinert, så derfor er den røde fargeflekken som et lysende trafikksignal: ”Stopp! Her er ikke noe å hente, finn deg en blomst med gul flekk!”

Felleblomster

Det er planter som opptrer enda snedigere enn bare å vifte med utseende eller lukt. Noen fanger rett og slett insektene, de slipper dem lett inn, men lager problemer når insektet vil ut igjen.

Marisko *Cypripedium calceolus* lar insektet lett falle ned i den store gule bollen, men for å komme ut igjen må det gå en lang og kronglete vei. Øverst i leppen er huden tynnere, der dannes et par ”vinduer”, og insektet orienterer seg mot lyset. På veien opp må insektet presse seg frem under en stor arrflate hvor det avsetter pollen som det har med seg fra forrige blomst. Deretter må det presse seg frem under en av støvknappene, og får ryggen smurt til med pollen som skal brukes til neste besøk.

Fjelltettegress *Pinguicula alpina* har også en raffinert mekanisme. For

å få tak i nektar må fluene klatre helt ned i en trang spore, og de kommer lett ned. På vei ned stryker fluen det den måtte ha med seg av pollen av på en arrflik som beskytter støvknappene. Men i svelget sitter det strie hår som stritter nedover, og fluen må derfor trykke seg godt oppover. Samtidig skyver den arrfliken til side slik at støvbærerne kommer frem og avsetter ny pollen.

Lukkede blomster

De lukkede blomstene gjør det vanskelig for uønskete besøkere å ta seg inn i blomsten. Til gjengjeld gir de rikelig utbytte til insekter som forstår å operere mekanismen. Lintorskemunn *Linaria vulgaris* og andre maskeblomster er for eksempel vanskelig tilgjengelig for andre enn spesielt målbevisste insekter.

Kongsspir *Pedicularis sceptrum-carolinum* er en enda mer spesiell plante med en snedig og innviklet lukkemekanisme. Det er bare den venstre fliken av den innrullede underleppen som lett kan åpnes, og insekter som ikke vet hvordan de skal gjøre det, klarer det aldri. Men de store humledronningene vet hva de skal gjøre: de bøyer ned fliken på

den riktige siden, og krabber ned i den 3 cm lange kronen. Der er det rikelig med honning, så humlene får belønning så det monner. Inne i kronen er det en spesiell mekanisme som gjør at arret treffer humlen på ryggen. Deretter drysser det pollen ut av støvbærerne og ned på humlen, slik at den skal ha med seg nytt pollen til neste blomst.

Enkelte blomster kan være totalt lukket mot visse besøkere, men åpen for andre. Slik er for eksempel ballblom *Trollius europaeus*. De store insektene greier ikke å komme seg inn, men blomsten er helt åpen for de små sorte fluene som alltid finnes i blomsten. Fluen er pollenspiser, og mens den klatrer omkring, blir den helt pudret med pollen. Fluen og blomsten er helt avhengige av hverandre, hunnen legger egg inne i blomsten, og larven ernærer seg av de modnende frøene.

Det finnes også blomster som aldri åpner seg, og som aldri slipper insekter inn. Disse plantene er ikke avhengig av insekter, de klarer seg selv med selvpollinering. Men da er vi over på FLORA UTEN FLØRT, og det skal jeg komme tilbake til i en senere artikkel.

Litteratur

Holm, Eigil & Bredsdorff, Thomas Hjejle: *Blomsterbiologi*. Cappelens forlag 1978.

Berg, Rolf & Fægri, Knut: *Norges ville blomster*. Aschehoug 1988.

Fægri, Knut: *Norges Planter*. Cappelens forlag 1970.

TBFs SOMMEREKSKURSJON PÅ LISTA

24. juni - 1. juli 2006

Av Nina Lervik

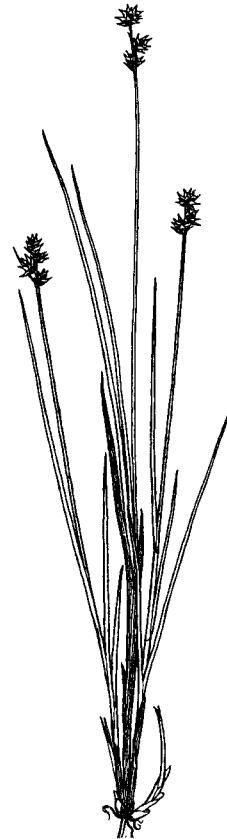
En sommerdag på Lista,
hva kan vi vel ønske oss mer?
Vi er en flokk av ulike slag,
Til sammen skaper det et godt
fellesskap.

Vi går oss turer i skog og mark,
Alt er liksom så spennende
og interessant.
Solen den skinner og vinden farer
dit den vil, vi leter etter noe,
som er vakkert og fint.

Alle de blomstene vi finner
på vår vei, alle har sine
egenskaper gjemt inni seg.
En lupe er godt å ha,
når planten er så liten at vi
ikke vet hva.
Da åpner det seg en indre verden.
Vi bøyer oss i ærbødighet ned
av det fine vi da får se.

Vi rusler videre forsiktig
på vår vei, jammen meg,
der ser jeg en starr,
stjernestarr er visst det fine
navnet den har!

Så takk for alt det fine vi har sett.
Til sammen blir det
den vakreste blomsterbukett.

Stjernestarr. Lid.

NYE FUNN AV FYLKESBLOMSTEN I 2006

Av Bjørn Erik Halvorsen

Denne sesongen er det gjort noen interessante funn av søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* i Telemark. Søstermarihand er valgt til fylkesblomst for fylket, og dette med rette. Den er kjent fra de fleste kommuner i fylket, med unntak av Bamble, Porsgrunn, Siljan, Sauherad og Notodden, og den har sin hovedutbredelse i Norge i Telemark.

Finnvollaldalen

På TBFs tur til Finnvollaldalen ble den funnet på flere lokaliteter på bratte fjellhyller på vestsiden av Finnvollaldalen. De fleste av disse lå i Kongsberg kommune, men den sydligste lokaliteten (NL 3006 9412) ligger trolig på Skiensida av fylkesgrensa. Dette er avhengig av hvor nøyaktig fylkesgrensa er inntegnet på kartet (!), men uansett er det bare snakk om noen meter fra grensa.

Fra tidligere er søstermarihand kjent fra Skien kommune i dette området. Den ble sist funnet i 1988 på slåtte-engene ved Godal, men på en TBF tur til området tidlig på 1990-tallet var det bare hull tilbake etter oppgraving der disse plantene hadde stått.

I nordenden av Økter fins søstermarihand fortsatt, men den er her stedvis truet av gjengroing av gamle enger. På Kongsbergsida finnes det mye søstermarihand i Raje-området, og den er også funnet ved Hoppestul.

Vestre Nuke i Nome kommune

Gunnar Sanden, bosatt på Ulefoss, har rapportert inn funn av søstermarihand på sydsiden av toppen av Vestre Nuke, 400 moh. (NL 095 693) i Nome kommune. Han har vist undertegnede fotografi av plantene, og artsbestemmelsen er korrekt.

Tidligere er søstermarihand kun funnet en gang i Nome kommune. Dette er en referanse på Botanisk museum fra 1958 med stedsangivelse „Sør for Melteig”. Det nærmeste funnet av nyere dato av planten er fra 1997 da den ble rapportert fra Reiersdalen lengst nord i Drangedal kommune.

Det er interessant at søstermarihand finnes på vestsiden av Norsjø. Vestre Nuke ligger et par kilometer nordvest for Stavsjø. Med unntak av funnet i 1958 ved Melteig, er dette den søstermarihand-forekomsten som ligger nærmest Skien sentrum.

Hjerdalen i Tinn

Finn Wischmann fant søstermarihand i Hjerdalen i Tinn i 1986. Dette var ved Vigfit i sydhellinga på Storenut, og han anslo høyden til å være ca. 1000 moh. Søstermarihand er også funnet på omtrent samme høyde ved Hornsveigtjern i Tokke kommune på fylkesgrensa mot Vest-Agder. Det har vært uklart hvilken av disse som var Norges høyest beliggende søstermarihand-lokalitet, men lokaliteten i Hjerdalen ble regnet som den høyeste.

På Østlandsavdelingens ukestur i juli i år ble Vigfit i Hjerdalen besøkt. Kjell Thowsen og undertegnede tok seg opp til brattskrenten på Storenut på oversiden av ura. Vi fant avblomstrede eksemplarer av planten. Det ble tatt GPS koordinat på stedet

(MM 6352 3654) og høyden viste 1045 moh. Selv om høydeangivelser på GPS er usikre i bratt terreng, bør det nå være slått fast at dette må være Norges høyest beliggende søstermarihand-lokalitet.

SOPPTUR TIL HÅØYA

Foto og tekst: Norman Hagen

Lørdag 30. september og søndag 1. november var jeg med på en TBF-tur til Håøya i Porsgrunn kommune. Håøya ligger nær Vestfold fylke – bare Mørjefjorden er mellom. Soppinteresserte fra Oslo, Arendal, Bærum, Nannestad og Grenland var med. Vi ble fraktet i privatbåt fra nordenden av Mørjefjorden til østsiden (lørdag) og nordsiden (søndag) av Håøya. Store mengder sopp ga oss et minnerikt utbytte av turen. Blandingsskog med mye bøk var nok en av årsakene til at det ble registrert et stort antall arter. Alle arter ble behørig notert. Noen var sjeldne, men med så mye sopp-

ekspertise til stede var det få sopper som ikke fikk et navn. Fotografene boltret seg – spesielt søndag da regnet var blitt avløst av solskinn. For de soppkyndige var det de sjeldneste artene som fenget mest interesse, mens det for oss ”ukyndige” var interessant å se slike rare sopper som oksetunge og eseløre. Det kunne vel ikke være ramsløk som var årsak til at det luktet løk enkelte steder i bøkeskogen? Ramsløk-lukta husket jeg fra en vårtur ved Rognstranda. Neida – denne gangen var det stor løksopp *Marasmius alliaceus* som var årsaken. Noen brukte anledningen til å samle matsopp. Vi kan glede oss til det kommer en detaljert, illustrert rapport fra Håøyaturen i et senere nummer av *Listéra*.

Solstrålene klarte ikke å lokke oss ut av den mørke, fuktige soppskogen

Håøyas østside er bratt

B	Returadresse: Telemark Botaniske Forening Postboks 25 Stridsklev 3904 Porsgrunn

INNHOLD	Side
Ord til meg sjøl, dikt av <i>Hans Børli</i>	3
Fra redaksjonen	3
Minneord over Tore Kjærra	4
Til minne om Liv Schiemann	6
Sommarmøte med myrhatt <i>Comarum palustre</i> , av <i>Sigrid Nordskog</i>	9
På tur til skjeggklokka – <i>Campanula barbata</i> , av <i>Åse Halvorsen</i>	10
Elvebunke i Tinn, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	12
Sopp-, mose- og kulturtur til “Seterlandet” 10.-11. september 2005, av <i>Kåre Homble</i> og <i>Tove Hafnor Dahl</i>	13
En sommer-rapport fra Oslo-distriktet, av <i>Kristin Vigander</i>	29
Firblad <i>Paris quadrifolia</i> „ – ein mørk erke-engel”, av <i>Sigrid Nordskog</i>	30
Floraflørt, av <i>Kristin Vigander</i>	32
TBFs sommerekursjon på Lista 24. juni - 1. juli 2006, dikt av <i>Nina Lervik</i>	37
Nye funn av fylkesblomsten i 2006, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	38
Sopptur til Håøya, av <i>Norman Hagen</i>	39